

OLVASÓSZOLGÁLAT A NEMZETI KÖNYVTÁR ÚJ ÉPÜLETÉBEN

FERENCZY ENDRÉNÉ

„Történeti” előzmények

1959 decemberében született meg az a határozat, amely a nemzeti gyűjtemény fél-évszázados elhelyezési gondjának megoldására a Budavári Palota nyugati szárnyát (F-épület) jelölte ki az Országos Széchényi Könyvtár leendő otthonának. Az 1981 decemberében hozott végleges döntés, – mely szerint az építkezést 1983. december 31-ig be kell fejezni, – végre belátható közelségbe hozta az új épület megnyitásának, a megváltozó körülmények közötti működés megkezdésének mindaddig kissé utópisztikus távlatokban kirajzolódó perspektíváját. Így a felvázolandó olvasószolgálati rendszernek jelene még nincs, de tervezésének múltja, története annál gazdagabb!

Az 1960-ban megindult építészeti tervezőmunkákkal egyidőben megkezdődtek azok az elméleti előmunkálatok is, amelyek az új épület elfoglalását az ún. „második nemzeti könyvtár-alapítás” optimális célkitűzésével kapcsolták egybe, és ennek szellemében kísérelték meg meghatározni a könyvtár korszerű funkcióit, valamint e funkciók ellátásához szükséges tennivalókat. Ebből a szempontból az épület kijelölésének és a tervezés megkezdésének időpontja szerencsés volt: egybeesett azzal a korszakkal, amelyet világszerte – a szakirodalomban és a gyakorlatban egyaránt – a nemzeti könyvtárak útkeresésének, funkcionális megújításának törekvései jellemeztek. Nem volt véletlen tehát, hogy míg korábban, a század elejétől kezdve, a Széchényi Könyvtár új épülete iránti igény szinte kizárólag az olvasói- és raktári férőhelyhiány megoldására vonatkozott, addig a 60-as években, az épület végleges kijelölése után a tervezés már nemcsak a gyűjtemény kedvezőbb elhelyezését vette figyelembe, hanem szükségszerűen egybekapcsolódott a nemzeti könyvtári feladatok újrafogalmazásával is.

A könyvtáros-tervezőket csak elismerés és tisztelet illetheti azért az erőfeszítésért és körültekintésért, amellyel az impozáns műemlék, de a korszerű könyvtári működéshez nehezen alkalmazható épület adottságait összehangolták a század derekán legmodernebbnek ítélt nemzeti könyvtári feladatoknak és munkamenetnek az elképzeléseivel. Az előmunkálatok hosszú sora következett: az építés programtervezetének összeállítását követte 1960-ban az új olvasószolgálat rendszerére kiírt pályázat, majd a könyvtár egész vári működésének összefoglalása. Az 1962–63-ban kimunkált két újabb, miniszterhelyettesi értekezlet számára készült tervezet már részleteiben kidolgozta a nemzeti könyvtár funkcióit és működési rendjét, és alapjául szolgált az egyes rész kérdések megoldását felvázoló, külföldi tapasztalatokra is épülő tervtanulmányoknak. (1963–64: a gyűjteményi határkér-

dések rendezése; a nemzeti könyvtár katalógusrendszere; az olvasótermi kézikönyvtárak rendszere; az olvasó- és tájékoztató szolgálat működése; raktározás és állományvédelem; kiállítások.) Lényegében az így kidolgozott könyvtári-szakmai elgondolásokra alapozódtak az épület kialakításának, építészeti és belső elrendezési megoldásainak tervei.

Az építkezés elhúzódása, az ismételt határidő-módosulások, az azóta eltelt csaknem negyed század azonban a tervezés és felkészülés kezdetben világosan kimunkált koncepciójában szükségszerűen hangsúlyeltolódásokat és feladatmódosulásokat jelentettek. Az 1960–1980 közötti felkészülési időszak munkatervezései a különböző időpontokban egymástól eltérő feladatokat is megjelöltek, ill. azokat különböző hangsúllyal szerepeltették, az adott időpont legkorszerűbb könyvtárelméleti elképzeléseitől, pénzügyi-személyzeti lehetőségeitől és a könyvtárügy országos helyzetének követelményeitől függően. Csak példaként kiragadva: az olvasószolgálati rendszer kezdeti, 1960-as elgondolása párhuzamosan épült az olvasókatégoriák és a tudományterületek szerinti tagolásra, és ennek jegyében a szakolvasótermek hálózatában még természettudományos olvasóteremmel és ifjúsági olvasóteremmel is számolt. Az ennek korrigált és továbbfejlesztett változataként megszületett terv (az abban az időben valóban legkorszerűbbnek ítélt, erősen differenciált szakolvasótermi rendszer elvét követve) már mellőzte a természettudományi és ifjúsági olvasótermet és az olvasói teret továbbra is szakrészlegekre tagolva az irodalom-, a nyelv- és a történettudomány kutatói számára kívánt teljesen elkülönített kutatótermekeket létesíteni. De a szűkebb értelemben vett olvasószolgálati funkciók meghatározása mellett ugyanígy változtak a nemzeti könyvtár egészének feladatkörére vonatkozó súlypontmegjelölések is. Így „Az új nemzeti könyvtár működése” c. 1963-as tervezet három feladatkört jelölt meg azonos hangsúllyal: nemzeti könyvarchívum, nyilvános szolgálat, központi könyvtárügyi feladatok. E hárommal kapcsolatban funkcióbővítést azonban csak a következő területeken tervezett: a nemzeti bibliográfiai rendszer fejlesztése, a szakkönyvtári feladatok vállalása, a tárolókönyvtár kialakítása. Viszont a könyvtár 1967–1969-es vári felkészülési feladatterve ismét három, de más jellegű, elsősorban a gyűjteményre alapozott feladatot kezelt már kiemelten: az olvasótermi szabadpolcos kézikönyvtárak szervezését, a katalógushálózat rekonstrukcióját, a teljes állományellenőrzést. A gyűjteményszervezési és az ezzel összefüggő tájékoztatási tevékenységgel kapcsolatban először az 1963-as terv jelentett alapvető változást, amely a nemzeti könyvtár feladatkörében a magyar irodalom- és történettudomány, valamint a magyar nyelvtudomány országos szakkönyvtári feladatainak ellátását helyezte a középpontba. Ez a koncepció „A szakirodalmi információ feladatai”-t tárgyaló, 1975-ös tervezetben részletes kifejtésre került, de ismét módosult, mellőzve a nyelvtudományt az ellátandó szakkönyvtári területek közül. Majd az 1980 után készülő tervezetek újra a nemzeti könyvtár eredeti, hungarika-tájékoztató tevékenységét kívánják továbbfejleszteni, sőt a könyvtári jellegű tájékoztató feladatkörön túlnövő, hungarológiai kutatótevékenységéig bővíteni.

A koncepció-változások illusztrálására kiragadott példák is tükrözik, hogy az építkezés elhúzóadásának pozitív és negatív hatása egyaránt volt. „Pozitívumként” tekinthető a 20 év elmúlása abból a szempontból, hogy a magyar és nemzetközi könyvtárügy általános, az utóbbi évtizedekben különösen ugrásszerű fejlődésével és ezen belül, a nemzeti könyvtár funcióira és azok legmegfelelőbb ellátására vonatkozó elképzelésekkel a terve-

zés lépést tudott tartani, hiszen nem kötötte egy már birtokba vett épületben kialakított, és időközben esetleg korszerűtlenné vált szolgáltatási rendszer. De a negatív hatás sem hagyható figyelmen kívül. Egyrészt az építészeti tervezés és főként a műemlék-épület adottságai nem tudtak a 20 év során rugalmasan igazodni a könyvtári elgondolásokhoz, a legjobbnak ítélt megoldásokban is mindig kompromisszumokat követeltek, a koncepció-változások megvalósítása csak toldozgatásokban realizálódhatott. Másrészt, a változó, korszerűsödő elgondolások és az ennek alapján preferált feladatmegjelölések a felkészülés 20 éves időszakában különböző munkaerő-átcsoportosításokat, egyes feladatok befagyasz-tását, újabbak elvállalását tették szükségessé, így ez a hosszúra nyúlt folyamat bár sok konkrét eredménnyel fémjelzett (a teljes állománynyilvántartás megteremtése, a szolgálati katalógusok rekonstrukciója, az olvasótermi kézikönyvtárak szervező munkái stb.), egészében mégsem volt zökkenőmentes, felesleges kitérők nélküli.

Mindezek az előzmények nem hagyhatók figyelmen kívül akkor, amikor az Országos Széchényi Könyvtár végre a beköltözés előtt, az új épület megnyitásának küszöbén áll. Megkezdí működését abban az épületben, amely, könyvtárosok és olvasók szemében egyaránt, évtizedek óta a könyvtári munka naponként jelentkező nehézségei közepette a mindent megoldó, elérendő „paradicsomot” jelentette. Most, a remélhetőleg utolsó, végleges tervezésnél azonban már mai – pénzügyi és személyzeti – lehetőségeink realitásával kell számolni, és az optimális megoldások képe helyett a megvalósítható feladatok megjelölésére szorítkozni. Tudomásul véve, hogy az új épület önmagában nem jelenti a könyvtár egész funkciórendszerének gyökeres átalakulását, nem jelenti a bevezetőben már idézett „második nemzeti könyvtár-alapítást”. De valóban megoldja a nemzeti gyűjtemény megfelelő elhelyezésének és védelmének félévszázados gondját, megteremti a gyűjtemény szolgáltatásának, hasznosításának feltételeit, és az egész nemzeti könyvtári munkaszervezet egyetlen épületben összpontosított, tehát ésszerűbben szervezhető, hatékonyabb működtetésének lehetőségét.

Az olvasószolgálati rendszer alapelvei

A nemzeti könyvtár feladatkörének köztudottan két, egymással kapcsolatban álló fő területe a gyűjteménnyel összefüggő kötelezettségek és az országos könyvtárügyi szolgáltatások. Ezek közül az új épület alapvető változást főként a gyűjtemény szolgáltatásával kapcsolatos feladatok ellátásában jelent. E szolgáltatási rendszer kialakítását három szempont együttesen határozta meg:

- a) a könyvtár új épülete lehetővé és egyben kötelezettséggé is teszi a nemzeti gyűjteményre alapozott valamennyi kutatási és művelődési igény maximális és korszerű színvonalú kielégítését;
- b) e kötelezettség teljesítésének összhangban kell lennie a könyvtár másik alapfunkciójával, a gyűjtemény védelmének és biztonságos megőrzésének követelményeivel;
- c) a két első, egyenértékű szempont érvényesítését az új épület adottságaihoz és lehetőségeihez kell alkalmazni.

A rendszer alapelveit tehát az a szemlélet jellemzi, mely szerint a nemzeti könyvtárnak a gyűjteményére alapozott szolgáltatásaiban nem eredeti – alapításával egyidős – fő funkciójának megváltoztatására kell törekednie, hanem célja – az elhelyezési viszonyok több évtizedes korlátaitól megszabadulva, az új épület adta lehetőségekkel élve – az eredeti feladatok ellátásának tökéletesítése. Ez a lehetőség korszerűbb működési rendet, a jelenleginél szélesebb körű és tartalmában mélyebb könyvtári szolgáltatást jelent. Ugyanakkor a dokumentumszolgáltatás rendszerének kiteljesítése mellett a gyűjteményre alapozott tájékoztató tevékenységben is az információszolgáltatás korszerűbb útjára kell lépnie. Ennek azonban mind tartalmát, mind formáját a speciális nemzeti könyvtári (tehát hangsúlyozottan hungarika-érdekeltségű) tájékoztatási feladat, ill. adottság határozza meg, amely legkorszerűbb formájában sem lehet analóg az alkalmazott-, a természet- és az ún. „kemény” társadalomtudományok szakkönyvtárainak információs tevékenységével.

Az olvasószolgálati rendszer a nemzeti könyvtár gyűjteményét – mind a dokumentum-, mind pedig az információszolgáltatás szempontjából – egyetlen egységnek tekinti. Nem vitatható ugyanis, hogy a könyvtár olvasói általában meghatározott témával foglalkoznak, és csak kivételes esetben tagolódnak kutatási területük dokumentumtípusok (könyv, időszaki kiadvány, kézirat stb.) szerint. Ennek ellenére célszerűnek látszik az egyes dokumentumtípusok jelenlegi különálló gyűjteményi kereteinek megtartása, mivel ezek gyarapítási, feltárási és tájékoztatási szempontból speciális szakismereteket is igényelnek, melyeknek szakember-fedezete csak ebben a formában biztosítható. Az egységet tehát nem a részgyűjtemények összeolvasztása, hanem az ezeket összekapcsoló olvasószolgálati- és katalógusrendszer megteremtése jelentheti.

Olvasó kategóriák és a használat korlátai

A tervezés éveiben a legtöbb vitát kiváltó kérdések egyikét jelentette a könyvtár használatára jogosult olvasók körének meghatározása. Kétségtelenül, a nemzeti könyvtár archivális feladatkörének és szolgáltatási kötelezettségének kettőssége látszólag ebben a kérdésben ütközik legélesebben. A magunk részéről a könyvtár használati lehetőségének szabályozásával kapcsolatban azt valljuk, hogy a megőrzési kötelezettség nem jelenthet öncélú, a mindenkor utókor számára történő gyűjtést, nem jelentheti a használat lehetőségének túlzott korlátozását. Így a használatra jogosult, alábbi három olvasó kategória megfogalmazása tulajdonképpen kitarja a kapukat mindazok előtt, akiknek olvasási-kutatási igénye a nemzeti gyűjteményre vonatkozik:

- A) tudományos kutatók (alkotó- és kutatómunkát hivatásszerűen végzők: tudományos fokozattal rendelkezők, felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek, kulturális intézmények, szervezetek tudományos munkatársai, a tömegkommunikációs szervek munkatársai, az Írószövetség és a művészeti szövetségek tagjai),
- B) az előbbi kategóriába nem tartozó, de felsőfokú végzettségű olvasók és kutatók, valamint a bölcsészettudományi, jogtudományi karok, közgazdasági egyetemi karok és tanárképző főiskolák valamennyi évfolyamának hallgatói,

C) az A) és B) kategóriába nem tartozó, 18. életévüket betöltött olvasók, valamint kivételes esetekben, témára vonatkozó igazolással a középiskolák tanulmányi versenyre készülő 3–4. osztályos tanulói.

A jogosult olvasókatóriák körének szűkítése semmiképpen sem lenne indokolt éppen akkor, amikor a könyvtár új épületbe költözik, ahol mind állományvédelmi lehetőségei, mind olvasói férőhelyeinek száma és a kiszolgálás technikai színvonala minden eddigénél kedvezőbb. Valamennyi olvasókatória ellátásának kötelezettsége a tudományos kutatás szolgálata mellett a közművelődési funkciót is valós, magasabb szintű tartalmában értelmezi, és lehetővé kívánja tenni a nemzeti gyűjteményre alapozott egyéni kutatási, önművelési igények kielégítését is.

Az egyes olvasókatóriák megkülönböztetése csupán kisebb állományrészek – elsősorban állományvédelmi szempontból indokolt – használatának eltérő lehetőségét jelenti. Ebből a szempontból is azonban csak a legszükségesebb korlátozások vezetendők be. Így a használatot elsődlegesen a szabadpolcos kézikönyvtárak mintegy 75 000 kötetes állományára kívánjuk irányítani, de a kézikönyvtárban nem szereplő művek, vagy már kézben lévő kézikönyvtári példányok esetén a raktári példányok is minden olvasónak kiszolgálhatók. Korlátozó kivételt jelentenek

- a hírlapok eredeti példányai, amelyek csak kutatási célra („A” kategória), vagy kivételes indokkal erre jogosító engedéllyel („B” kategória + engedély) szolgálhatók ki,
- a reserve-gyűjtemény, amely szintén csak kutatási célra („A” kategória), vagy kivételes indokkal erre jogosító engedéllyel („B” kategória + engedély) használható,
- az egyetlen példányban meglévő, muzeális dokumentumok, amelyek esetenkénti elbírálás alapján forgalmazhatók,
- egyes esetekben azok a rossz állapotú példányok, amelyek használat előtt megóvást igényelnek.

Ily módon, csupán a legszükségesebb korlátozások bevezetésével érvényesül a nemzeti könyvtári gyűjtemény nyitottságának, hozzáférhetőségének és az archiválási kötelezettség teljesítésének párhuzamos követelménye. A Széchenyi Könyvtár új helyzetében sem elszigetelten, hanem az ország könyvtári rendszerének részeként fog működni, így – az olvasói igények felől közelítve, – szolgáltatásaiban természetszerű elsőbbséget élveznek mindazok, akiknek olvasási-kutatási igénye a sajátos nemzeti könyvtári gyűjteményre vonatkozik és más könyvtár szolgáltatásával nem pótolható. De a gyakorlatban, – számolva elsősorban a főváros jelenlegi könyvtári férőhely-adottságaival, – új épületében nem zárkozhat el olyan olvasókatóriák (pl. egyetemi hallgatók, egyéni kutatók, önművelők) kiszolgálásától sem, melyeknek olvasmányigénye más könyvtár gyűjteményére is alapozódhatna.

Az olvasói terek topográfiája

Még vázlatosan is nehéz lenne ismertetni ehelyütt az F-épület nyolc szintjének teljes belső elrendezését. Néhány eligazító adat azonban szükséges az olvasószolgálati rendszer kialakítási problémájának magyarázatához. A rendszer fentebb említett elvi szempontjai között ugyanis nem véletlenül kellett hangsúlyozottan szerepeltetni az épület nyújtotta lehetőségek meghatározó szerepét.

A könyvtár főbejárata, amely a Budavári Palota Oroszlános Udvaráról nyílik, valójában az épület V. szintje (a Tabán felőli oldalról nézve, ez alatt helyezkedik el a könyvtári munkahelyeket magában foglaló négy épületszint). Az olvasói terek kisebb részben az V., többségükben a VI–VII–VIII. szinten helyezkednek el. Az V. szinten a Plakát- és Kisnyomtatványtár olvasói tere, a VI. szinten a kiállítási helyiségek, valamint a Térképtár, a Régi és Ritka Nyomtatványok – Kézirattár és a Színháztörténeti Tár – Zeneműtár közös olvasótermei találhatók. A VII. szint egésze a törzsgyűjtemény (könyvek, időszaki kiadványok) egységes olvasói tere, amelyet a VIII. szinten a Könyvtártudományi Szakkönyvtár, valamint egy további, tartalék olvasói tér egészít ki. Ugyanitt, a VIII. szinten, a Tabánra néző ablakokkal és erkéllyel van a büfé és dohányzóhelyiség. A gyűjtemény az épület belsejében kialakított két 11–11 raktárszintes toronyraktárban kap helyet, kiegészítve a I–II. szinten további oldalraktárakkal. Valamennyi raktári helyiséget és valamennyi olvasótermet összeköti az épület egészét behálózó Telelift-könyvszállító berendezés, amelynek 56 állomásáról a kocsik a célállomásokra beállítva irányíthatók. Mivel az épület labirintusa az eredetileg tervezett csőposta alkalmazását nem tette lehetővé, így a Telelift-kocsik nemcsak a dokumentumok, hanem az olvasótermi kérőlapok megfelelő raktár-részbe juttatásának is az eszközei. A közlekedés szempontjából: az épület északi és déli oldalán lévő lépcsők, ill. liftek csak szolgálati célra vehetők igénybe; a könyvtár olvasói és a kiállítások látogatói a kétszárnyú középső lépcsőfeljárón és az ehhez csatlakozó középső lifteken közelíthetik meg a VI., VII. és VIII. szinti olvasói tereket.

Ebből a rendkívül vázlatos leírásból is érzékelhető az a nehézség, amely a viszonylag korlátok nélküli olvasói mozgás lehetőségének és az állományvédelmi ellenőrzés biztosításának megoldásában rejlik. Az átalakított palota fő- és mellékbejáratai, a folyosók és lépcsők belső elágazásai közepette nem sikerült kialakítani olyan pontot (a „zsák szájaként”), amely az épület megközelítésének vagy elhagyásának egyetlen lehetséges, ellenőrizhető helye lenne. Ezért az ellenőrzést az egyes olvasói terekre decentralizáltan kellett megoldani. Így a különgyűjtemények olvasói területe, amely katalógusait, kézikönyvtárait és olvasótermüket foglalja magában, – belülről automatikusan nyitható üvegajtókon keresztül közelíthető meg, amelyeket az olvasótermi felügyelő ipari TV-képernyőn tud szemmel tartani. A VII. szint viszont, amely a Központi Olvasó- és Tájékoztatószolgálat, vagyis a törzsgyűjtemény forgalmazásának területe, egységes teret alkot, szabad közlekedéssel, ahol az olvasói ellenőrzés a lépcsőfeljárónál, ill. a liftnél alakítható ki. Ezt a viszonylag bonyolult ellenőrzési rendszert az épület labirintusa mellett még három, kényeszerű elhelyezési megoldás is szükségessé tette:

- az olvasói térbe ékelődik a VI. szint kiállítási területe, amely a múzeumokhoz hasonló funkciót tölt be, így természetesen olvasójegy nélkül látogatható;

- a VIII. szinten kapott helyet a Könyvtártudományi Szakkönyvtár olvasóterme, amely – ellentétben az OSZK prézens jellegű nemzeti gyűjteményével, – állományából kölcsönöz is;
- végül az ugyancsak a VIII. szinten működő büfét a könyvtár valamennyi olvasója, látogatója, kiállításnézője is felkeresheti.

Így, bár az ideális megoldás a VI., VII. és VIII. szint egységes, szabad közlekedést nyújtó olvasóterének kialakítása lett volna, a jelenlegi lehetőségek mellett minden vitatott változat csak valamilyen kompromisszummal érvényesíthető.

A központi olvasói terek funkciója és rendszere

A VII. szinten elhelyezkedő Központi Olvasó- és Tájékoztatószerkezet részint a könyvek és időszaki kiadványok („törzsgyűjtemény”) forgalmazásának helye, részint a teljes gyűjteményre vonatkozó szolgáltató és tájékoztatótevékenység központja, a kialakítandó olvasószolgálati rendszer irányítási fókusza.

A 4023 m² alapterületű szint középső részén (745 m²) kapnak helyet a törzsgyűjtemény katalógusai:

- a könyvek olvasói betűrendes katalógusa,
- a könyvek régi, ún. „müncheni” katalógusa,
- a sorozati katalógus,
- a könyvek szakkatalógusa,
- a kiadói katalógus,
- a tankönyvek, jegyzetek betűrendes és iskolatípus szerinti katalógusai,
- a csoportos feldolgozásra kerülő, efemer értékű nyomtatványok közreadói katalógusa,
- az időszaki kiadványok cím szerinti betűrendes, földrajzi, szerkesztői, közreadói és szakkatalógusai.

A katalógustermet körülöleli az egységes olvasói tér, amelynek belső tagolását elsősorban a később ismertetendő kézikönyvtárak jellege, kisebb részben a használat – védelmi okból – eltérő lehetősége határozza meg. A kézikönyvtári tagolás nem jelenti bármely térség használatának korlátozását, ezekben a terekben mind a szabadpolcon lévő anyag, mind a raktári állomány mindenki számára bárhol igénybe vehető. Eltérő a használat rendszere a délkeleti sarokban, polcokkal leválasztott hírlapolvasóteremben és a reserve-gyűjtemény délnyugati saroktermében, ahol a kiszolgált anyag jellege és kutatói engedélyhez kötöttsége szükségessé teszi, hogy csak az adott olvasói térben kerüljön forgalomba. Az ennél merevebben elhatárolt és túlságosan tagolt szakolvasótermi rendszer ellentmondana mind a legújabb könyvtári rendszerek tendenciáinak, mind a korszerű kutatás interdiszciplináris igényeinek.

A nyugati rész középső pontján, a katalógusteremből nyílik a központi könyvforgalmi állomás működési területe, amely a kiszolgálási rendszerben komplex feladatot lát el:

- az olvasójegyek átvételét, a helyszámok kiadását, könyvforgalmi nyilvántartás vezetését,
- a kérőlapok ellenőrzését (kitöltés pontossága, példányellenőrzés a raktári nyilvántartásban, más kiadásra vagy példányra való módosítása, mikrofilmhez vagy kézikönyvtárhoz való irányítás, muzeális példányok használati jogosultsága) és továbbítását a Teleliften a megfelelő raktári szintre,
- a raktárból érkező dokumentumok állapotának, a kérőlappal való azonosságának ellenőrzését; az olvasó értesítését az olvasói terekben és a katalógustérben elhelyezett elektromos hívótáblákon; a dokumentumok kiadását,
- a dokumentumok visszavételét, állapotának ellenőrzését (a megóvást igénylő példányok kiválasztását), a nyilvántartásokból való törlését és visszajuttatását a raktárba,
- a félretétel és az előkészítés adminisztrációját,
- a másolatkészítési megrendelések adminisztrációját (a hosszabb időt igénylő, nem azonnali másolások esetében).

A törzsgyűjtemény teljes forgalmazása tehát a központi könyvkiadó állomáson keresztül bonyolódik le. Ezzel állnak kapcsolatban az V., VI. és VIII. szint különgyűjteményi olvasótermei is, ahol törzsgyűjteményi anyag szintén kiszolgálható (fordítva: a különgyűjteményi dokumentumok a központi olvasói térben nem használhatók!). A központi kiszolgálás lehetővé teszi az olvasótermi felügyelő helyezköttöttségével szemben az olvasói kérések érdemi vizsgálatát, a kért dokumentum meglétének ellenőrzésével eleve kiszűri a nem teljesíthető kéréseket, csökkenti az olvasói terek zajosságát, és azáltal, hogy a könyvszállító kocsik indítása és fogadása egyetlen helyen történik az állományrészek szerint tagolt valamennyi raktárba, kiküszöböli a félreirányítás, a szállított dokumentum épületen belüli keringésének veszélyét. Kétségtelenül, némi hátrányt jelent a központi kiszolgálás rendszerében, hogy a kért dokumentum egyes pontokra (a különgyűjteményi olvasótermekbe a törzsgyűjteményi anyag) kerülő úton jut el, viszont az előre vizsgált kérőlapok oly mértékben csökkenthetik a felesleges kéréseket, hogy a várakozási idők (átlag kb. 15–20 perc) kiegyenlítődnek. Nem tekinthető hátránynak viszont az a körülmény, hogy az olvasó maga megy a kért anyagért és maga szállítja vissza, mert ezzel egyrészt a nagyméretű olvasói terekben még decentralizált kiszolgálás esetén is számolni kellene, másrészt a szabad közlekedés lehetősége ezért bőségesen kárpótol.

Sajátos szerepet tölt be a központi állomás a mikrofilmek és hírlapok kiszolgálásában. A mikrofilmek forgalmazására az épület eredeti tervei szerint, annak északnyugati sarkában lévő, összesen 14 férőhelyes olvasóterem állt rendelkezésre. Ez semmiképpen sem bizonyult megfelelőnek, ha figyelembe vesszük egyrészt, hogy a könyvtár hírlapanyagát eredetiben még kutatók számára is csak kivételesen szolgálja ki, továbbá a mikrokiadványok mennyisége is rohamosan növekszik, másrészt, hogy a mikrofilmek nem jelentenek önálló kiadványfajta-gyűjteményt, hanem speciális okból ebben a formában használható olvasmányanyagot, melynek igénylője nem mikrofilmet önmagáért kíván használni, hanem információt keres. Ezért a mikrofilmek használatát az olvasói tér valamennyi pontján, a könyvekkel és időszaki kiadványokkal analóg módon kellett megoldani. Ebből következően a központi könyvkiadó állomás ugyanúgy szolgálja ki és tartja nyilván a mikrofilmet, mint a többi dokumentumtípust.

Más a helyzet a hírlapok esetében, amelyeknek használata eredetiben csak a kutatók számára és csak a már említett hírlapvasóteremben megengedett. A beadott kérelmek azonban ilyenkor is a központi állomásra kerül, ennek feladata a periodikum jellegének, példányszámának alapján a kiszolgálás tényének és helyének eldöntése. Az innen továbbított kérelmekre a hírlapanyag viszont már a hírlapvasó nagyobb befogadóképességű külön liftjén érkezik. A hírlapvasóterem kutatói a hírlap használata mellett raktárból kikért, vagy kézikönyvtárban lévő könyvet természetesen ide is bevihetnek, de hírlap a térségből ki nem vihető. Folyóiratok valamennyi olvasói térben, a könyvekkel azonos módon használhatók.

Az olvasótermi kézikönyvtárak

A szabadon használható olvasótermi kézikönyvtárak egymás kiegészítő rendszere nyújtja az új olvasószolgálat talán legjelentősebb szolgáltatását. A szinte önálló könyvtár nagyságrendű gyűjtemény jelentősége ugyan elsősorban abban rejlik, hogy az olvasók, kutatók számára a közvetlen hozzáférés, szabad bújárkodás lehetőségét nyújtja, de emellett nagymértékben tehermentesíti is a muzeális értékű raktári állományt, elősegíti a megőrzés biztonságát.

A mintegy 75 000 kötetre tervezett kézikönyvtári gyűjtemény beszerzésének és rendezésének munkálatai már az 1960-as években megkezdődtek, így jelenleg sikerült olyan állományt összeállítani, amelyben a hungarika-anyagból kizárólag másod-, vagy többedik példányok kerültek a kézikönyvtárakba. Megjelenési hely szerinti megoszlását tekintve a gyűjtemény mintegy 70%-a magyarországi, 30%-a külföldi megjelenésű anyag. A könyvekkel együtt a legjelentősebb, tudományos értékű magyar folyóiratok (kb. 200 cím) retrospektíven teljes sorozata is felállításra kerül.

A kézikönyvtári rendszer egyes elemeiként a különgyűjteményi olvasótermekben az adott dokumentumtípus (pl. zenei olvasóterem: zenei és zenetörténeti tárgyú monográfiák, diszkográfiák stb.) vagy téma (pl. színháztörténeti olvasóterem: drámakiadások, színészéletrajzok stb.) szerint összeállított kézikönyvanyag egészíti ki a különgyűjtemény raktári állományának kutatási lehetőségét.

A központi olvasószolgálat VII. szinti, összefüggő olvasói terét a tematikus rendben felállított kézikönyvtárak tagolják kisebb egységekre. A tér teljes északi részét (két galériával 1430 m²) tölti be az általános gyűjtőkori kézikönyvtár a megnyitáskor mintegy 35 000 kötetes állománnyal. Gyűjteménye valamennyi tudományterület anyagára kiterjed, nagyjából azonos gyűjtési mélységgel. Kivételt csupán a természet- és alkalmazott tudományok jelentenek, melyeknek könyvanyagából csak az utóbbi évek legfrissebb, összefoglaló monográfiái kerülnek a szabadpolicra. A 800 m² alapterületű déli részen az irodalom- és történettudomány 25 000 kötetes szakkönyvtára kap helyet. Ennek állománya bizonyos hányadában az általános kézikönyvtár irodalmi és történelmi szakrészében is szereplő műveket duplikálja. Gyűjtési mélysége azonban az általános kézikönyvtárénál lényegesen nagyobb, részletesebb és felállítási rendje is az irodalom- és történettudomány speciális megközelítési szempontjai szerint tagoltabb. A katalógustérből nyíló keleti kö-

zéprészen (333 m²) helyezkedik el a tájékoztató kézikönyvtár. Ez a jelenlegi olvasószolgálati segédkönyvtár anyagából továbbfejlesztve valamennyi szakterület legjelentősebb magyar és külföldi segédkönyvapparátusának (lexikonok, adattárak, bibliográfiák stb.) mintegy 13 000–15 000 kötetes gyűjteménye.

Az eredeti hírlapok olvasására szolgáló teremrészben a kézikönyvtár anyagát a legfontosabb magyar hírlapok retrospektív kötött évfolyamai, kurrens számai, valamint a magyar sajtóbibliográfiák és repertóriumok alkotják. Kiegészítő tájékoztató apparátusként itt kap helyet az 1946-tól megjelent magyarországi folyóiratcikkek folyamatosan épülő katalógusa.

A központi olvasószolgálathoz tartozó, ún. tartalék olvasói tér egy emelettel feljebb, a Könyvtártudományi Szakkönyvtár olvasóterméhez csatlakozik. Ennek önálló kézikönyvtára nem lesz; a tervek szerint a későbbiekben tanulmányi olvasóteremként működhet, és polcain a bölcsészkar, jogi, közgazdaságtudományi egyetemi, valamint a tanárképző főiskolai kurrens érvényű jegyzetanyag helyezhető el.

Valamennyi kézikönyvtári rész anyagáról az adott térben elhelyezett betűrendes és tematikus katalógusok is tájékoztatnak.

A könyvtárhasználat rendje

A könyvtár használatára jogosító beiratkozás helye az V. szint bejárati része. Itt történik az olvasók nyilvántartásba vétele az olvasókatóriáknak megfelelő megkülönböztetéssel. Ugyanitt állítják ki az egyszeri használatra jogosító napijegyet is. Ez a beiratkozó és eligazító poszt az új rendszerben a jelenleginél nagyobb súlyú, nem pusztán adminisztrációra korlátozódó lesz. Feladata a könyvtár használatára, gyűjteményi megosztására, valamint a magyar könyvtári rendszer szolgáltatásaira vonatkozó érdemi tájékoztatás nyújtása. Az utóbbit a könyvtárak központi nyilvántartásának adataira építi.

A pult mellett kialakított ruhatár igénybevétele minden olvasó és kiállításlátogató számára egyaránt kötelező.

Az olvasójegyet a kölöngyűjtemények olvasótermeiben a helyszínen kell leadni. A központi olvasószolgálat terébe, a VII. szintre a lépcsőn vagy liften felérkező olvasó az olvasójegy felmutatásával igazolja jogosultságát, majd távozáskor ismét a már visszakapott olvasójegy bizonyítja a raktárból kikért dokumentumok elszámolását is. A szabadpolcos kézikönyvtárra való tekintettel, az olvasói szintre belépni, ill. azt elhagyni csak könyv és csomag nélkül lehet.

Az olvasójegyet a nyugati középrészen lévő központi könyvkiadó állomás veszi át és egyben kiadja a helyszámot. Az 500 olvasói hely kb. 90%-a számozott, kivéve a tájékoztató kézikönyvtár terét, valamint a kézikönyvtári polcok közelében lévő néhány asztalt, amelyek a kézikönyvek használatához szabadon is igénybe vehetők. A helyszámok elrendezéséről tájékoztató tábla lehetővé teszi annak a résznek a kiválasztását, amelynek környezetében a kézikönyvtári gyűjtemény kívánt szakrészre könnyen hozzáférhető.

Ezt követően az olvasó szabadon közlekedhet a kézikönyvtári állomány használatával együtt a VII. szint teljes terében, beleértve a katalógusteret is. (A VIII. szint büfébe

és dohányzóba nem vihető fel könyv.) Amennyiben raktári állományt kíván igénybe venni, kérését a központi könyvforgalmi állomás intézi, majd a könyvek visszavételekor itt kapja vissza olvasójegyt.

Másolatkészítésre a katalógustérben elhelyezett gyorsmásolók állnak rendelkezésre. Nagyobb terjedelmű másoltatás, vagy mikrofilmről készülő papírmásolat megrendelésére az eredeti dokumentum visszaadásakor a központi könyvforgalmi állomásnál nyílik mód.

A tájékoztatás rendszere

A könyvtár a legszélesebb értelemben vett tájékoztató tevékenységét ugyanazon olvasói kör, valamint az annak megfelelő intézményi rendszer számára nyújtja, amely a könyvtár használatára is jogosult. A differenciálás automatikusan, az egyes tájékoztatási szintekben érvényesül; az igénylő, ill. a felhasználás célja határozza meg a tájékoztatás jellegét és mélységét.

A könyvtár használatára és szolgáltatásaira vonatkozó eligazító tájékoztatás az V. szinti beiratkozási pont és a VII. szinten, a katalógustérben lévő információs pult személyzetének feladata.

A nemzeti könyvtári gyűjteményre, az állományra vonatkozó tájékoztatás funkciója természetesen oszlik meg a katalógustérben lévő „mozgó” tájékoztatók, az olvasótermi kézikönyvtárak felelősei, rendezői, valamint ugyancsak az információs pult szolgálata között. Ez utóbbi tartja a kapcsolatot a III. szinten lévő országos központi katalógusokkal is. A katalógustérben lévő tájékoztatók bekapcsolódnak továbbá a központi könyvforgalmi állomás jelzet-ellenőrző, példány-módosító stb. feladataiba is.

Az adatszolgáltató tájékoztatás helye a VII. szint keleti középtere, tevékenysége részben az itt elhelyezett tájékoztató kézikönyvtárra, részben az állomány egészére épül. Bázisa meghatározza jellegét is: valamennyi tudományterületre vonatkozik, de csak azok hungarika-vonatkozású kérdéseiben illetékes.

Az ún. szakirodalmi tájékoztatás passzív formáját (a konkrét kérdésekre adandó szakirodalmi információt) az előbbieknél szűkebb tartalmi körben, de nagyobb mélységben lehet meghatározni. A könyvtár ezt a szolgáltatását kutatómunkát végző magánszemélyek és intézmények számára nyújtja. Tematikáját tekintve természetesen hangsúlyos szerepet kap a magyar irodalom- és történettudományra, hanem — tudományterületől függetlenül — a gyűjtemény összetételéből következő hungarika-szempontra domináns.

Az aktív, szétsugárzó tájékoztatási tevékenység tartalmának és formájának részletes kifejtése külön ismertetést igényelne. Így a tájékoztató munka egészét jelenleg, az olvasószolgálati rendszer integráns részeként, de csak érintőlegesen említettük. Ugyanígy nem került részletezésre a nemzeti könyvtár tervezett közművelődési tevékenysége, kiállítás-szervező munkája sem, bár mindezek az új épület megváltozott szolgáltatásainak fontos elemei. A tájékoztatási tevékenységnek ebben a komplex értelmezésében a jelenleginél nagyobb szerepet kap a központi olvasószolgálat, amely munkájában a könyvtár egyes szakrészlegeinek, ill. szakembereinek aktív közreműködésére épít, de a mai decentralizált tájékoztatási formákat és módszereket a jövőben szervezeten összehangolja.